

ION COSTINESCU – CONTRIBUȚII LA DEZVOLTAREA CULTURII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI

Drd. Lorena KAIZER-PORUMB
Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie
„George Emil Palade” din Târgu Mureș

Abstract: *Vocabularu romano-francesu, developed by Ion Costinescu, appeared in 1870 in Bucharest, after a long period of hardship and attempts encountered by the editor on the process of printing his work. Wanting to offer the Romanian people a lexicographic work far from perfection, but one that would respond, first of all, to the practical needs of the speakers, Costinescu drew up a dictionary that captures, not only at the level of the vast linguistic material, but also from the perspective of drawing up own criteria for the composition of the dictionary (obviously, under the influence of large international lexicographic works). In this case, based on the vocabulary analysis, it can be discussed about the establishment and observance by the author of some conventions and norms that take into account the manner of elaboration of the dictionary. His endeavor in creating a monolingual lexicographic work of such proportions and his persistence in observing, with small inconsistencies, the technical rules of organization (of the macrostructure and microstructure of the dictionary), in the pre-modern period of the Romanian lexicography, it deserves to be viewed with admiration and gratitude, all the more so as, a standardization can only be addressed towards the end of the nineteenth century, through the intervention and involvement of the Romanian Academy.*

Keywords: *lexicography, dictionary, society, biography, drafting*

0. Introducere

Vocabularu romano-francesu (abreviat de aici *VRF*¹), elaborat de Ion Costinescu, a apărut, în 1870, la București, după o lungă perioadă de greutate și de încercări întâmpinate de redactor privind procesul de tipărire a lucrării sale. În literatura de specialitate, această operă lexicografică este apreciată ca fiind „primul și singurul dicționar explicativ general² tipărit al limbii române pînă la 1870”³, însumând aproximativ 35.000 de intrări (unități lexicale aflate în uz, cuvinte arhaice și regionale, termeni specializați, nume proprii, expresii, locuțiuni și sintagme). Din acest punct de vedere, dicționarul depășește, ca proporții, lucrările lexicografice tipărite anterior, care au ca limbă de bază româna, fiind, în același timp, „cel mai

¹ VRF = Ion Costinescu, *Vocabularu romano-francesu, lucratu dupe Dicționarul Academiei Francese, dupe alū lū Napoleon Landais și alte dicționare latine, italiene, etc.*, vol. I–II, București, Tipographia Națională Antreprenor C.N. Rădulescu, 1870.

² În ciuda titlului care induce în eroare lectorul, crezând că este vorba despre un dicționar bilingv, lucrarea este, în definitiv, una unilingvă, cuvintelor-titlu fiind-le indicate, la finalul articolului de dicționar, corespondentul în limba franceză. Vezi Foaia de titlu a VRF.

³ M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1966, p. 73.

complet dicționar de neologisme al epocii⁴ (prin raportare la multitudinea unităților lexicale neologice aflate în nomenclatura vocabularului). În ciuda caracterului modest al autorului, a cărui muncă s-a desfășurat fără pretenția de a fi considerat, în mod personal, un deschizător de drumuri, vocabularul său este văzut, în prezent, drept unul inovator atât la nivel lexical („deschide larg porțile cuvintelor neromâne”⁵; „lista de cuvinte, excepțional de bogată pentru epoca respectivă”⁶; „autorul a acordat un mare spațiu din lucrare construcțiilor recente, neologice”⁷), cât și lexicografic („autorul aplică în mod aproape sistematic principiul de a defini numai sinonimul cunoscut de seria sinonimică, pentru întâia oară în istoria lexicografiei românești”⁸; „amploarea părții explicative”⁹; „orientarea spre definiția enciclopedică”¹⁰; „numeroase definiții sînt urmate de contexte crate (sau traduse) de autor, formulate astfel încît să ilustreze cît mai potrivit existența termenului sau a sensului respectiv”¹¹), a cărui funcționalitate rămîne valabilă și în aceste timpuri („o operă lexicografică de tip modern, care rezistă și astăzi, putînd fi consultată adesea cu folos”¹²). Dorind să ofere poporului român o operă lexicografică departe de perfecțiune, însă una care să răspundă, în primul rînd, nevoilor practice ale vorbitorilor¹³, Costinescu a întocmit un dicționar care surprinde, nu doar la nivelul materialului lingvistic vast, ci și din perspectiva întocmirii unor criterii proprii de alcătuire a dicționarului (evident, sub influența marilor lucrări lexicografice internaționale). În acest caz, pe baza analizei vocabularului, se poate discuta despre stabilirea și despre respectarea, de către autor, a unor convenții și norme care au în vedere maniera de elaborare a dicționarului. Strădania acestuia în crearea unei lucrări lexicografice monolingve de asemenea proporții și stăruința în respectarea, cu mici inconsecvențe, a normelor tehnice de organizare (a macrostructurii și a microstructurii dicționarului), în perioada premodernă a lexicografiei românești, merită a fi privite cu admirație și cu recunoștință, cu atât mai mult cu cît, despre o standardizare nu poate fi vorba decît abia spre finalul secolului al XIX-lea, prin intervenția și prin implicarea Academiei Române.

În cadrul acestui studiu, ne propunem realizarea unei schițe biografice a redactorului, urmărind profesiile ocupate de către acesta de-a lungul timpului (unele necesare pentru câștigarea existenței, altele pentru sprijinirea societății românești în vreme de cumpănă), cu accent asupra preocupărilor sale umaniste, care au influențat definitiv dorința de a îmbogăți limba și cultura română cu o atare lucrare, și a unui scurt istoric privind procesul de elaborare a operei lexicografice, obiectivele lucrării și publicul de referință, așa cum au fost mărturisite de către însuși autorul. Lucrarea

⁴ *Ibidem*, p. 74.

⁵ *Ibidem*, p. 75.

⁶ *Ibidem*, p. 73.

⁷ *Ibidem*, pp. 75–76.

⁸ *Ibidem*, p. 75.

⁹ *Ibidem*, p. 74.

¹⁰ *Ibidem*, p. 74.

¹¹ *Ibidem*, p. 75.

¹² M. Seche, *Op. cit.*, p. 76.

¹³ Ion Costinescu consideră întocmirea vocabularului său ca fiind atât o prioritate, cât și o necesitate națională, un punct de plecare pentru viitoarele lucrări lexicografice. Vezi *Avertismentul* din VRF.

noastră va avea ca reper, în prima parte a sa, studii ale cercetătorilor români precum Mircea Seche¹⁴, Gabriel Cocora¹⁵, Maria Aldea¹⁶, Ștefan Dragomir¹⁷ și Ovidiu Bădina¹⁸, punctul de referință a celei de-a doua componente a scrierii fiind prefața dicționarului, denumită *Avertisment*.

1. Ion Costinescu – schiță biografică

De origine moldovean, Ion Costinescu¹⁹ s-a născut în jurul anului 1810, stabilindu-se, de-a lungul vieții, la Buzău, locuind însă câțiva ani la București, în timpul mișcărilor unioniste și, ulterior, cu scopul tipăririi lucrării sale de renume. Așa cum ni-l prezintă Gabriel Cocora, în studiul *Știri despre viața și opera lexicografului Ion Costinescu*, acesta din urmă nu a fost, nici pe departe, „un intelectual cu pregătire superioară, căpătată prin școli”²⁰, ci, mai degrabă, un autodidact, care, prin muncă asiduă și prin stăruință, a ajuns atât un bun cunoscător al limbii franceze, pasiune transformată ulterior într-o ocupație de sine stătătoare, cea de traducător, cât și dascăl, având diverse poziții, de la îngrijitor (educator), învățător și profesor, până la director al unei instituții de învățământ și ctitor de școală. În perioadele de răscruce ale poporului român, îl găsim în calitate de revoluționar, în timpul Revoluției de la 1848²¹, membru al Mișcării unioniste²², în vremea Unirii Principatelor Române, și

¹⁴ M. Seche, *Op. cit.*

¹⁵ Gabriel Cocora, *Știri despre viața și opera lexicografului Ion Costinescu*, în „Limba română”, an XIV, 1965, nr. 1, pp. 167–173. și Gabriel Cocora, *Cum s-a tipărit primul dicționar explicativ în limba română*, în Gabriel Cocora, *Tipar și cărturari*, București, Editura Litera Internațional, 1977.

¹⁶ Maria Aldea, *Câteva observații asupra discursului lexicografic din secolul al XIX-lea*, în Janá Pleníková și Daniela Sitar-Tăut (editori), *Comunicări prezentate la Colocviul internațional Zilele studiilor romanice (II). Teorii, modele noi și aplicarea lor în lingvistică, literatură, translatoologia și didactica ultimilor 20 de ani (Bratislava, septembrie 2011)*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, pp. 102–110.; Maria Aldea, *Lexicographie et terminologie au XIX^e siècle: Vocabularu romano-francesu [Vocabulaire roumain-français], de Ion Costinescu (1870)*, în Jaka Čibej, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem și Simon Krek (editori), *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress Lexicography in Global Contexts (17-21 July 2018, Ljubljana)*, Ljubljana, Univerze v Ljubljani Filozofske fakultete, 2018a, pp. 789–798. și Maria Aldea, *Discours identitaire au cours de la seconde moitié du XIX^e siècle. Une approche lexicographique*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, an XI, 2018b, nr. 1–2, pp. 122–129.

¹⁷ Ștefan Dragomir, *Români transilvăneni în Revoluția de la 1848 în județul Teleorman*, în „Studii și articole de istorie”, an LVII–LVIII, 1988, pp. 74–78.

¹⁸ Ovidiu Bădina, *Revoluția din 1848 în orașul și județul Buzău*, în „Articole și studii de istorie”, an III, 1961, pp. 169–184.

¹⁹ Numele de botez al acestuia era Ion Costin.

²⁰ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, pp. 167–168.

²¹ Anul 1848 a fost unul de o importanță semnificativă pentru poporul român, mișcarea revoluționară devenind expresia procesului de afirmare a națiunii române și a conștiinței naționale. Născută din dorința de reacție a poporului împotriva sistemului stabilit de către monarhiile absolutiste în cadrul Congresului de la Viena din 1815, această formă de manifestare a cuprins, treptat, întreg spațiul românesc. Declanșată de către intelectualii liberali pașoptiști, care erau buni cunoscători ai suflului european, realitate politică occidentală pe care și-o doreau și în Țările Române, generația 1848 urmărea adeziunea la ideea modernă de națiune prin: independență sau autonomie politică, unirea românilor într-un singur stat, reformă agrară, drepturi și libertăți politice, modernizarea instituțiilor, suveranitatea poporului, organizarea statului în baza unor legi constituționale, organe politice reprezentative și, mai ales, funcționale, desființarea privilegiilor, libertate personală și o nouă configurare a puterilor în stat.

²² Mișcarea unionistă a fost una activă, atât în plan intern, prin publicarea de articole privind dorința de unire a Moldovei cu Țara Românească și prin unificarea politică (Parlamentul și Guvernul ca instituții

gazetar, interesele didactice nemaifiind reluate după aceste evenimente. De asemenea, acesta a ocupat, în ultima parte a vieții sale, și funcții administrative, precum secretar, raportor statistic și director al Cancelariei Bisericești.

Începând cu anul 1834, Ion Costinescu devine îngrijitor (actualmente educator) în cadrul Școlii Naționale din Buzău, al cărei elev fusese, iar doi ani mai târziu, în 1836, este recomandat ca învățător în cadrul aceleiași școli. Începuturile acestei instituții sunt legate de activitatea lui Dionisie Romano²³ (prezență la care vom reveni ulterior în contextul discuțiilor privind sprijinul neconținut, moral și material, acordat lui Ion Costinescu), care pune bazele primei instituții publice moderne din Buzău, și anume Școala Națională²⁴.

Dezvoltarea învățământului românesc și, implicit, modernizarea societății, nu se putea realiza numai prin înființarea instituțiilor de învățământ, ci și prin pregătirea viitorilor învățători, care vor activa în școlile sătești ale județului²⁵. În acest context, ca răspuns la necesitățile exprimate aici, în 1838, prin solicitarea realizată de către Dionisie Romano Eforiei Școalelor, se înființează Școala Normală sau Preparandie²⁶, având cursuri dedicate instruirii celor care aveau să fie învățători. Aflat la conducerea Școlii Naționale încă din anul 1832, Dionisie Romano, alături de Scarlat Turnavitu și de Ion Costinescu, care vor ocupa, pe rând, în mod succesiv, începând cu anul 1843 (an în care se încheie activitatea didactică și de conducere a lui Dionisie Romano), funcții de profesor și de director, se arată preocupat de construirea unei clădiri adiacente, care să corespundă noilor necesități. Astfel că, în 1843, în imediata vecinătate a Școlii Naționale din Buzău, ia naștere o nouă clădire, cea a Școlii Normale²⁷, actuala Școală Gimnazială „Episcop Dionisie Romano” din Buzău sau

comune), cât și în plan extern, prin implicarea, în sprijinul unirii românilor, a diverselor personalități europene (Regina Victoria a Angliei, împăratul francez Napoleon al III-lea, G. Mazzini, Ledru-Rollin etc.) și a oamenilor de cultură.

²³ Dimitrie (numele de botez)/Dionisie (prenume primit în timpul Sfintei Taine a Hirotoniei) Romano, Episcop al Buzăului, a fost o personalitate prolifică a învățământului românesc, atât în calitate de dascăl, cât și de întemeietor a școlilor. A ocupat, pe lângă funcția de dascăl, cea de tipograf și de director al tipografiei Episcopiei Buzăului, fiind, de asemenea, publicist, gazetar, traducător, bibliofil, întemeietor al Bibliotecii Academiei Române și fondator al celui dintâi ziar eclesiastic românesc, denumit *Vestitorul besericesc*, care a circulat puțin timp, în perioada 1839–1840. Acesta a rămas cunoscut nu doar pentru realizările sale profesionale, în ciuda vieții zbuciumate și a dificultăților întâmpinate, ci și pentru lupta pentru emancipare culturală și pentru dezvoltarea învățământului. Vezi Anatonie Plămădeală, *Episcopi ai Buzăului în cultura română*, în „Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților”, vol. II, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1983. și Gabriel Cocora, *Dionisie Romano – Episcopul Buzăului*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2006.

²⁴ Este vorba despre Colegiul Național „Spiru Haret”, care se află situat în municipiul Buzău, considerată cea dintâi instituție modernă de învățământ din acest oraș. Detalii despre istoricul liceului se găsesc la adresa <https://www.pedagogicbuzau.ro/index.php/despre-noi/2016-05-14-16-49-01>.

²⁵ Acești dascăli erau formați în spiritul întrebuintării, în cadrul cursurilor de la clasă, a metodei lancasteriene, un sistem care necesita un număr redus de învățători. Metoda aflată în discuție se baza pe principiul instruirii reciproce, astfel încât, de-a lungul anului școlar, elevii erau repartizați în mai multe grupe, în funcție de gradul cunoștințelor dobândite, iar cei mai noi dintre ei învățau de la cei mai vechi.

²⁶ Informații despre înființarea școlii, manualele utilizate, dotarea acesteia, directorii și absolvenții ilustrații pot fi consultate la adresa <https://scoala5buzau.com/index.php/monografie.html>.

²⁷ Mărturiile dascălilor din aceste școli au relevat existența a 50 de școlari, aceasta dispunând de puține bănci (aproximativ șase) și de puține exemplare din tablele citirii, catihis și aritmetică.

Școala Nr. 5²⁸. În anul 1848, în timpul Revoluției, considerate fiind locuri destinate răzvrătirii, școlile menționate aici au fost închise aproximativ patru ani. În 1851, Școala Națională se redeschide, avându-l director pe Canella Cioragarleanu, fostul elev al lui Dionisie Romano, remarcabil lingvist și publicist român. Ulterior, această instituție se va diviza în Școala Primară de Băieți Nr. 1 și Școala Divizionară de Fete Nr. 2. Școala Normală se redeschide și ea, un an mai târziu, orientându-se, de această dată, spre un învățământ laico-științific. La scurt timp, în 1857, învățământul pentru pregătirea învățătorilor prin intermediul școlilor destinate acestui lucru, în afara celor de la București și de la Iași, cum este și cazul Școlii Normale din Buzău, vor fi desființate. Legea nr. 1.150, din 25 noiembrie 1864, privind învățământul în Principatele Române („asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române”²⁹), emisă de către Alexandru Ioan Cuza și publicată în Monitorul Oficial la aceeași dată, nu prevedea redeschiderea acestora și nici înființarea altora noi, ci strict funcționarea celor din orașele amintite anterior („Se voru institui în Bucuresci și Iași școli normale pentru formarea de profesori de licee și de facultăți.”³⁰).

Anul 1846 îl aduce pe Ion Costinescu în atenția noastră în poziția de profesor de caligrafie, de această dată, la Seminarul Central³¹, cea dintâi școală medie din Buzău, actualul Seminarul Teologic Ortodox „Chesarie Episcopul” din municipiul de mai sus³², funcție pe care o va ocupa până la începutul Revoluției, renunțând la activitatea didactică în favoarea celei de revoluționar. În acest context, Revoluția de la 1848 îl găsește în calitate de comisar de propagandă³³, fie în județul Teleorman, potrivit lui Ștefan Dragomir („Actele timpului ne arată că în Teleorman, alături de dascălii Chiriță Marinescu, Dumitru Popescu de la Alexandria, Ion Constantinescu și alții și-au desfășurat activitatea revoluționară și un grup de tineri transilvăneni printre care amintim: Vasile Urzescu, Vasile Nemeșlu (Nobili), Constantin Roman-Vivu, Ioari Pușcariu, Ionescu David, Maniu Almășanu, etc.”³⁴), fie în Buzău, așa cum surprind Gabriel Cocora („În timpul Revoluției din 1848 este comisar de propagandă în județul Buzău”³⁵) și Ovidiu Bădina („Ion Costinescu - comisar de Buzău –”³⁶, „Tot în primele zile ale lunii iulie sînt numiți la Buzău comisarii de propagandă V. Caloianu, Nichifor Iliescu Ierodiamon, I. Costinescu și D. Chirculescu”³⁷). Prin funcția de comisar de propagandă, acesta devenea reprezentant al regimului revoluționar, fiind însărcinat cu răspândirea, în timpul vizitelor efectuate în satele care aparțineau județului, a ideilor revoluționare, cu scopul „[deșteptării] țăranilor

²⁸ *Gazeta Buzăului*, an IX, 20 mai 1893, nr. 624, articolul *Ion Costinescu*.

²⁹ <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/21331>.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Vezi Gabriel Cocora, *Seminarul Teologic din Buzău la împlinirea a o sută cincizeci de ani*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1988.

³² I. Ionașu (editor), *Material documentar privitor la istoria seminarului din Buzău 1836–1936*, București, Imprimeria Națională, 1937, p. 54.

³³ Documentele istorice surprind faptul că marea majoritate a învățătorilor și a profesorilor au luat parte la Revoluție.

³⁴ Ștefan Dragomir, *Op. cit.*, p. 74.

³⁵ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 168.

³⁶ Ovidiu Bădina, *Op. cit.*, p. 172.

³⁷ *Ibidem*, p. 173.

din morțea în care zăceau de veacuri”³⁸. La data de 2 august 1848, Ion Costinescu, în urma vizitării comunităților rurale din districtul tău, prin următoarea comunicare informativă trimisă către Ministerul Trebilor din Lăuntru³⁹, raporta și descria realitățile românești astfel: „Am vizitat pînă astăzi 34 de sate dintr-acest district - zice el la 2 august 1848 - am cercetat duhurile și inimile poporului sătean și l-am găsit împins la cea mai din urmă speranță, încît dacă Dumnezeu prin aleșii săi nu grăbia schimbarea lucrurilor pe un drum atît de pacinic, astăzi, după încredințările ce mi-au făcut preoții și unii din cei mai mîtoși săteni, țeara ar fi fost în cea mai mare sîngerare”⁴⁰. Pe fondul mișcărilor revoluționare din Țara Românească, acesta se află și la București, unde corespundează către Gazeta de Transilvania⁴¹ „despre evenimentele petrecute aici în 13 septembrie”⁴², și anume Bătălia din Dealul Spirii, confruntare armată între structurile militare românești (alcătuite din soldați ai Batalionului 2 Infanterie, Compania de pompieri și Compania a 7-a din Regimentul 1 Linie Infanterie, conduse de către căpitanul Pavel Zăgănescu) și trupele otomane venite în scopul domolirii spiritelor revoluționare. Deși acest conflict a avut ca deznodămînt înfrîngerea bravilor militari români și stăpînirea Bucureștiului de către oastea turcă, aceștia au luptat eroic, pentru apărarea onoarei, a libertății și a cauzei Revoluției, în fața unui inamic de departe superior numeric.

După sfârșitul Revoluției de la 1848, Costinescu va fi arestat și eliberat în scurt timp, oferindu-i-se un post de impieगत. În urma persecuțiilor, la care va face față numai prin suportul financiar și moral al Episcopului Dionisie Romano, acesta se va retrage, în 1850, la Mănăstirea Băbeni, în Râmnicu-Sărat, ocupând poziția de secretar⁴³. Potrivit lui Gabriel Cocora, care a urmărit îndeaproape biografia lexicografului, „de la această dată îi pierdem urma pînă în primăvara anului 1857, cînd frămîntările unioniste de la Buzău îl readuc în actualitate”⁴⁴. Revoluționar în trecut și militant al Unirii, în acești ani, Costinescu va fi ales de buzoieni „în Comitetul unionist al districtului Buzău”⁴⁵. Cu această ocazie, își reia ocupația de gazetar, astfel că, în 1859, este numit „girant responsabil al ziarului Curierul

³⁸ Ștefan Dragomir, *Op. cit.*, p. 74.

³⁹ Modernizarea aparatului de stat și necesitatea înființării unor instituții noi au condus spre apariția ministerelor care să asigure administrarea generală a țării, ordinea și siguranța statului. Regulamentul Organic a permis dezvoltarea (în 1831 în Țara Românească și un an mai târziu în Moldova) a Ministerului Trebilor din Lăuntru sau Vornicia din Lăuntru, avînd un conținut identic pentru ambele provincii. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza realizează unificarea administrativă a Principatelor Române și propune modernizarea acestui minister, care, începînd cu anul 1862, se va numi Ministerul de Interne, avînd un unic sediu, la București. La vremea respectivă, acesta se asigura de înfăptuirea reformelor sociale, economice și culturale, raportînd domnitorului.

⁴⁰ Ovidiu Bădina, *Op. cit.*, p. 172.

⁴¹ Acest prim ziar politic și informativ al românilor din Transilvania, a militat, în timpul Revoluției de la 1848, în sens critic și combativ, pentru drepturile între naționalitățile din Principat, pentru unitatea națională a românilor și pentru desființarea iobăgiei din Țara Românească și din Moldova.

⁴² Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 168.

⁴³ *Ibidem*, p. 168. *Vezi și Dedicăția*, denumită de noi astfel, din VRF („în 1850, retrași în mănăstirea Băbeni de persecuțiile regimului que a successu lui 1848”).

⁴⁴ *Ibidem*, p. 168.

⁴⁵ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 169.

Principatelor Unite din capitală⁴⁶, activitate care se va încheia în același an⁴⁷. Ales fiind în urma unui concurs susținut pentru recrutarea de funcționari publici la Serviciul Statistic⁴⁸, acesta devine, în anul 1859⁴⁹, raportor la districtul Buzău. Asemenea episodului anterior, cel din 1848 și până în 1857, nu se cunosc date despre viața lui Costinescu până în anul 1873, când, la vârsta de 83 de ani, este numit director de cancelarie a Episcopiei Buzăului și a Vrancei⁵⁰, a cărui episcop fusese Dionisie Romano până în 1864, anul morții sale.

Intervențiile sale în sfera științelor umaniste nu se rezumă doar la redactarea dicționarului VFR, deși atinge apogeul cu această lucrare, Ion Costinescu având preocupări în calitate de traducător (realizează, în 1840, traducerea operei *Cel dintâi plutitor. Din scrierile lui Gestner*⁵¹) și de autor, astfel că, în 1840, alcătuiește un manual de geografie pentru cursul elementar, cu prezentarea continentelor țării, denumit *Prescurtare de geografie, pentru trebuința tinerilor începători*⁵² și redactează „prima scriere cinegetică în versuri”⁵³, cu titlul *Vânătoarea în 4 zile*, tipărită în 1846 la tipografia lui Anton Pann⁵⁴.

2. Scurt istoric privind procesul de elaborare și de tipărire a *Vocabularului romano-francesu, lucratu dupe Dicționarulă Academiei Franceze, dupe ală lui Napoleon Landais și alte dicționare latine, italiene, etc.*

Opera de prestigiu a lui Ion Costinescu a rămas *Vocabularu romanu-francesu*, cu numele complet *Vocabularu romano-francesu, lucrat după dicționarul Academiei Franceze, dupe al lui Napoleon Landais și alte dicționare latine, italiene, etc.*, publicat în două volume (primul conține 612 pagini, iar al II-lea, 720 de pagini), având dimensiunile de 23,5 x 15,5 cm.

Lucrarea a fost consacrată lui Dionisie Romano, mentorul și „tatăl spiritual” al acestuia⁵⁵, față de care își exprimă recunoștința în dedicația care însoțește dicționarul („Eminenții selle D. D Dionisiu Episcopu diocesei Buzeu”⁵⁶; „Bine voiți, vè rogu Eminenția, a priimi mărturirea recunoscinții și devotamentului meu cu quare suntă allu”⁵⁷; „maî profundă recunoscință se dedică Eminenții vòstre”⁵⁸). Munca de

⁴⁶ *Ibidem*, p. 169.

⁴⁷ Se cunoaște faptul că, încă din anul 1858, Costinescu locuiește în București, făcând mari eforturi pentru publicarea lucrării sale lexicografice, finalizată cu un an înainte.

⁴⁸ Conform Arhivelor Naționale ale României, oficiile centrale de statistică din Țara Românească și din Moldova funcționau pe lângă Ministerul de Interne și aveau în subordine câte un raportor statistic.

⁴⁹ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 169.

⁵⁰ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 169. Vezi și Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului – o vatră de spiritualitate și de simțire românească*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1986.

⁵¹ Cf. Nicolae Moroianu și Constantin Coman, *Episcopul Chesarie al Buzăului – Ilustru reprezentant al epocii moderne*, în „Analele Buzăului”, an XIII, 2021, p. 19.

⁵² *Ibidem*, p. 18.

⁵³ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 169.

⁵⁴ Cf. *Ibidem*, p. 169.

⁵⁵ Ion Costinescu se semnează, la sfârșitul acestei dedicații, drept fiul spiritual al episcopului Dionisie Romano („Eminenții Vòstre plecat filliu spiritualu I.Costinescu”).

⁵⁶ *Dedicația* din VRF.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

redactare a vocabularului a început în anul 1850, la îndrumarea lui Dionisie Romano („ocupă-te cu compunerea unui Dicționar românesc, or câtă de imperfectă, începutul fiindu greu, venitorul va perfecționa mai ușor începutul tău”⁵⁹), timp în care Ion Costinescu se afla retras la Mănăstirea Băbeni, sub protectoratul episcopului („în 1850, retrași în monastirea Băbeni de persecuțiile regimului que a succedat lui 1848”⁶⁰). Sprijinit îndeaproape de mentorul său, care l-a ghidat, conform afirmațiilor sale, în procesul de alcătuire și, mai ales, de tipărire a lucrării, acțiune care s-a extins pe durata a douăzeci de ani („Eminenții vóstră m’ați încurajat și moralmente și materialmente tempă de douăzeci de ani”⁶¹; „am început acestă în 1850 și l’am terminat în 1870”⁶²), lexicograful a reușit să răspundă cerințelor lingvistice ale epocii, oferind publicului un dicționar care surprinde starea culturii române de la vremea respectivă („Etă fuctulă preceptelor și incuragiărilor que mi-ați dau totu viații mele readunată într’-aquestă nică opă litterariă”⁶³; „nu me conducea de câtă zelul d’a dota limba cu un Vocabular românesc-francesc”⁶⁴). Prezența episcopului în viața lui Costinescu s-a dovedit a fi una deosebită din punct de vedere moral și spiritual („Eminenției Vóstre quare pentru mine a fost totu d’a una de bună așgură”⁶⁵), acesta încurajându-l, în calitate de confident și de duhovnic al său, să-l descopere pe Dumnezeu, învățăturile Lui și splendoarea creației Sale („Eminenții vóstră mi-ați descoperit que este Dumneedei, que este natură, pământ, vegetațiune, animal și om”⁶⁶), iar prin intermediul activităților ce avea să le desfășoare, să contribuie la binele societății care îl găzduiește („învețiă qua să cunoscă mai bine pe Dumneedei și pe om, și să te poți face folositor societății în or que cercă allă ei te vei găsi”⁶⁷). Acest sentiment al utilității pare a-l călăuzi pe Ion Costinescu în întreaga sa carieră, favorizând, prin pozițiile de dascăl, director de școală, revoluționar, unionist și gazetar, dezvoltarea societății românești, iar prin îndeletnicirile sale umaniste, traducător, autor de manuale și lexicograf, evoluția culturii noastre.

Cunoscând mizele lucrării și anticipând provocările ce vor avea să vină, Costinescu își propune să alcătuiască un vocabular simplu, pe înțelesul tuturor („Lipsa unei assemeni cărți se simția fără distincțiune și de quei que sciau și de quei que nu sciau carte”⁶⁸), în cadrul căruia lectorul să identifice semnificația cuvintelor necunoscute din limba română, aflate sau ieșite din uz, regionale sau neologice („torentulă vorbelor neînțelese quare inunda aquetă încă limbă prin pressă și cancelarii, făcuse aquetă dorința unanimă”⁶⁹). Autorul explică, în egală măsură, natura lucrării, distingându-se de tentativele de redactare a unor opere lexicografice

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Avertimentul din VRF.*

⁶³ *Dedicația din VRF.*

⁶⁴ *Avertimentul din VRF.*

⁶⁵ *Dedicația din VRF.*

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ *Avertimentul din VRF.*

⁶⁹ *Ibidem.*

abandonate de „maî tutorū barbaților de littere”⁷⁰ („Mulți barbați aū întreprinsū a o satisface, dēr dândū peste greutăți învincibiliū maî toți aū aruncatū lucrulū de la quea d’intăiū literă”⁷¹), care, conduși de dorința creării unui dicționar, „adică uă operă classică quare să n’o pótă sfâșia critica, înaintea quâria să se încline savantulū, ignorentulū și înseși invidia”⁷², au eșuat. Numindu-și opera lexicografică *Vocabular*, și nu *Dicționar* („dēr eū n’am făcutū Dicționarū ci Vocabularū”⁷³) și lipsit de orice formă de egoism sau de trufie, Costinescu propune o definiție a rezultatului obținut, și anume „lista vorbelor române și romanisate așediate în rândulū alfabetiicū cu explicațiunea lor succinctă”⁷⁴. Privindu-și cu modestie lucrarea („Cu tótă mediocritatea opulu”⁷⁵), considerând-o, pe alocuri, imperfectă („Dēca cu tôte aqueste, opulū meū încă lacune și imperfectiuni”⁷⁶) și deschis spre intervenția viitorilor lexicografi în îndreptarea neajunsurilor („venitorulū va complecta și perfecționa maî facile începutulū que daū astă-dī publicului”⁷⁷), Ion Costinescu explică componența materialului lingvistic al dicționarului său, constând în cvasitotalitatea cuvintelor care alcătuiesc vocabularul limbii române („lectorulū va găssi într’însulū maî tôte vorbele române usitate în limbă și înseși quelle vechi abandonate și de quare nu se maî face usū de quātū în convorbiri familiari”⁷⁸). Termenii specializați din diverse domenii de activitate și unitățile lingvistice aparținând sferei mitologicului autohton fac parte, de asemenea, din nomenclatura lexiconului („Va găssi atâția terminī de sciinție, de arte și de messerii”⁷⁹; „Pe lângă tôte aqueste n’am lăssatū a nu trece și quați-va terminī mitologicī quare mi s’a părutū a avé ore quare raportū cu unele din obiceiurile nōstre remasse prin tradițiune de la strămoși”⁸⁰). Eforturi considerabile pare a fi depus nu doar în procesul de selecție a cuvintelor care urmau să contureze corpusul lexical al vocabularului, ci și în demersul de ilustrare a sensurilor proprii și figurate ale cuvintelor („cu explicațiunea lor quātū s’a pututū maî propriā și maî clarā sensulū lorū”⁸¹), a semnificațiilor deținute de proverbe, expresii și locuțiuni („Va găssi în explicațiunea multora exemple de modulū cum se ieaū vorbele în propriū, în figuratū și proverbialmente”⁸²), însuflețit de dorința de a identifica modalitățile de explicitare cele mai potrivite și accesibile publicului de referință („în quātū să fie înțelesse de or que lectorū”⁸³).

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *Ibidem.*

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Dedicația* din VRF.

⁷⁸ *Avertismentū* din VRF.

⁷⁹ *Ibidem.*

⁸⁰ *Ibidem.*

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² *Avertismentū* din VRF.

⁸³ *Ibidem.*

Elocvent pentru cele expuse aici este *Apelul* scris de Costinescu (*Apelu la Moldo-români*), extras din studiul lui Gabriel Cocora, în posesia căruia se și află, de altfel, documentul, în cadrul căruia regăsim mărturia autorului privind unul dintre raționamentele aflate la baza conceperii dicționarului, acela de a face să satisfacă curiozitatea străinilor privind originea românilor și caracterul limbii acestora, care nu poate fi reprezentată mai fidel decât prin intermediul unui dicționar, în care să se oglindească întreaga suflare românească, de la origini până în prezent: „Națiunile occidentale întrebă cine sînt românii? Istoria răspunde - colonii romane. Cîțiva autori însă și-au dat osteneala a nega originea lor într-un schip destul de confuz. Atunci adevărul veni în mijloc a constata această origină a lor prin chiar limba lor... Întrebă acum streinul, care este limba românului? Dar nici un răspuns nu satisfacă cu deslușire curiozitatea sa: căci unde este Dicționarul limbii române? Mai mulți literați români s-au încercat a da limbii un asemenea prețios uvrăgiu, dar perfecțiunea ce pentru prima oară doreau a da acestei opere le-au adus în mijloc atîtea greutăți, încît ori au aruncat absolutmente lucrul început sau l-au lăsat pentru alți timp mai favorabili.” Același îndemn al redactorului ne pune la dispoziție descrierea dicționarului, în maniera în care a fost el prezentat colectivității căreia i se adresa: „Subscrisul, văzînd că pînă cînd nu se va face un început oricît de simplu, limba nu va putea avea un dicționar perfect, mi-am propus a compune un Vocabulariu româno-frances de toate vorbele române și streine strecurate în limbă precum și de cele ce aveau necesitate a le împrumuta în arte, științe etc., am dat definițiunea vorbelor și am arătat pre cît am putut semnificațiunile lor proprii, figurate și proverbiale.”⁸⁴.

Elaborarea propriu-zisă a dicționarului s-a finalizat în anul 1857 („Și după o trudă de șapte ani astăzi cutez a pune înaintea publicului producțiunea lungilor mele vegheri”⁸⁵), reușind, după cum am surprins anterior, să fie tipărit, în forma sa completă, abia 13 ani mai târziu, prin sacrificii, greu de imaginat azi, depuse din partea autorului. Neaprecierea cuvenită valorii pe care lucrarea o deține și lipsa de interes din partea publicului, în care Costinescu avusese cea mai mare încredere, s-au dovedit a fi principalele piedici pe care autorul a fost nevoit să le înfrunte în contextul tipării dicționarului.

Încheierea procesului de întocmire a vocabularului a fost anunțat în ziarul *Concordia*⁸⁶ („Vocabularu romanu-francesu de toate vorbele române și streine strecurate în limbă, precum și de acele ce avem necesitate a le împrumuta pentru arte, științe etc., se pune sub tipar îndată ce comisiunea literară va săvîrși examinarea manuscrisului”⁸⁷), urmărindu-se invitarea celor interesați să dețină un exemplar al dicționarului să se adreseze redacției gazetei și lui D. D. Librari⁸⁸. De asemenea, a fost menționat și prețul unui exemplar, în funcție de ordinea completării „listei de

⁸⁴ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 170.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 170.

⁸⁶ Acest ziar liberal-radical, fondat de C. A. Rosetti în anul 1857, s-a intitulat inițial *Concordia*. În același an, publicația a fost redenumită *Românul* și a circulat ca publicație săptămânală, până în 1859, când a devenit una zilnică.

⁸⁷ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 171.

⁸⁸ Cf. *Ibidem*, p. 171.

așteptare”, astfel că, „pentru cei ce vor face un asemenea anunț din timp, un galben și jumătate, iar pentru cei ce îl vor căta în urmă, de doi galbeni. Prețul va răspunde acum un galben, iar restul la primirea exemplarului”⁸⁹. Deoarece publicația fondată de C. A. Rosetti nu se bucura de notorietatea și de publicul pe care Costinescu și l-ar fi dorit, publicitatea prin intermediul acesteia și receptarea mesajului transmis de către autor au fost nemulțumitoare și insuficiente pentru a-i aduce lexicografului român rezultatele scontate. În consecință, „Costinescu recurge și la binecunoscutul sistem al prenumeranților, lăsând liste de abonament”⁹⁰. În cadrul *Apelului* despre care am discutat mai devreme, pe lângă dezideratul redactării lucrării (ca răspuns la problematica privind proveniența și natura limbii române) și în afara descrierii materialului lexical care o compune, autorul notează costul pe care îl presupune achiziționarea dicționarului, similar cu cel menționat în anunțul din săptămânalul ce avea să se numească în curând *Românul*: „Costul însă ce cere imprimarea lui fiind peste puterile mele, fac apel Națiunii române ca să vină fiecare a contribui pentru unul sau mai multe exemplare ce ar dori a avea din acest Vocabular, răspunzând câte un galben acum înainte, iar restul de jumătate, precum s-a publicat și prin jurnalul Concordia nr. 46, la primirea exemplarului.”⁹¹.

La data de 21 septembrie 1857, Ion Costinescu înființează o asociație prin al cărei sprijin reușește să tipărească, în ianuarie 1858, litera A a dicționarului, animat fiind de sentimentul că publicarea unei porțiuni a lucrării va stârni interesul posibililor abonați. Entuziasmat de această idee și încrezător în impactul comunicării transmise, autorul greșește însă prin faptul că nu așteaptă rezultatele listei de abonați, demarând procesul de mai sus. Contrar năzuințelor sale, apariția dicționarului este tratată cu o atitudine impasibilă de către contemporanii săi, apelul redactorului și anunțul publicării unei părți a dicționarului neavând, nici pe departe, forța de a trage simpatia conașionalilor. Costinescu nu renunță și, deși nu putea susține, din punct de vedere financiar, procedeul tipăririi, după apariția a douăzeci de coli care formează tranșa alfabetică A (restul rămânând în formă manuscrisă), lexicograful solicită ajutorului bunului său camarad Dionisie Romano. Tot în vremea aceea, Costinescu trimite către Eforia Școalelor, Departamentul Credinței, cererea de susținere a tipăririi, în cadrul căreia prezintă situația dificilă în care se găsește și care, din lipsă de fonduri proprii, nu poate fi soluționată decât prin intervenții externe („Onorabili Eforii a școalelor, sînt 7 ani de cînd mă ocup cu un Vocabular româno-francesu și un an de cînd stăruiesc în capitală spre a-l tipări, lipsa însă de mijloace fac să nu pot reuși. Cu ajutorul unei mici asociațiuni abia tipării 20 coale, precum se vede în broșura plecat alăturată, și de două luni începînd, mă uit cu întristare la manuscrisul pentru care am sacrificat atîta timp. Nimeni altul nu cunoaște ca Onorabila Eforia necesitatea unei asemenea opere”⁹²). Alături de această rugăminte se regăsește și singura sugestie propusă de autor cu privire la vânzarea numărului necesar de exemplare, astfel încât cheltuielile de tipărire să fie acoperite, urmând ca lui să-i

⁸⁹ *Ibidem*, p. 170.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 170.

⁹¹ *Ibidem*, p. 170.

⁹² Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 172.

revină suma rămasă, dacă există („așadar, vin plecat a o ruga ca să primească această lucrare a mea în proprietatea Onorabilei Eforii și apoi a-i înlesni tipărirea, iar eu să nu am alt pentru ostenele acestei lucrări decât ceea ce va prisosi din vânzarea acestei edițiuni dupe desfacerea cheltuielilor tiparului.”⁹³). În dedicația către Episcopul Dionisie Romano, Costinescu mărturisește un aspect similar, și anume că nu a urmărit niciodată obținerea vreunui beneficiu material de pe urma tipării manuscrisului său, ci doar binecuvântarea de a pune în circulație o operă lexicografică de o asemenea trebuință.

Eforia Școalelor acceptă tipărirea întregii lucrări, numindu-i pe Iosif Romanov și pe St. Rasidescu tipografii însărcinați cu această misiune. Cocora Gabriel studiază corespondențele dintre Eforia Școalelor și aceștia, respectiv pe cele dintre Eforia Școalelor și Ion Costinescu, remarcând încheierea, la data de 16 iunie 1858, a unui jurnal „în care se stabileau, în amănunțime, condițiile tipării operei de către tipografia amintiți.”⁹⁴. În documentul amintit aici se fixează numărul de exemplare ce urmau a fi tipărite, și anume 2000, considerate esențiale pentru răspândirea corespunzătoare a dicționarului, la un alt preț decât cel stabilit anterior, perceput ca fiind mai accesibil. Se definesc, în egală măsură, împrejurările în care procesul de tipărire va avea loc, prevăzându-se ca, până la finalizarea tipării, manuscrisul să se afle în posesia Eforiei Școalelor. Dovadă a predării textului lui Costinescu către Eforia Școalelor este însemnarea lexicografului, de pe foaia de gardă a dicționarului, care semnaleză atât anul în care a fost dăruit Eforiei Școalelor, cât și pe cel în care tipărirea s-a finalizat („Priimtă de Eforia școlelor în anul 1858 și terminată în 1870”⁹⁵). După reglementarea acestor termeni, se realizează demersurile necesare reproducerii fizice a lucrării, astfel încât „în august 1859 volumul întâi, de 612 pagini, și două coale din volumul al doilea erau gata de tipărire.”⁹⁶. Un alt impediment care aproape a năruit posibilitatea îndeplinirii dorinței autorului de a-și vedea textul publicat a avut loc în 1859, pe vremea când, după cum am surprins în subcapitolul dedicat biografiei sale, Costinescu ocupă poziția de raportor statistic la Buzău, aspect care, potrivit lui Gabriel Cocora, producea întârzieri în tipărirea manuscrisului. În acest context, Eforia Școalelor îi solicită lui Costinescu „asigurări că va da tipografiei manuscrisul la vreme, iar acesta, la 14 septembrie 1859, răspunde că se va îngriji ca de la Buzău să trimită la timp manuscrisul.”⁹⁷. Lexicograful își respectă promisiunea, astfel încât primul volum iese, în timp util, de sub tipar, dar, la scurtă vreme după acest eveniment, Eforia Școalelor se desființează, Costinescu fiind nevoit să continue, din nou, pe cont propriu, fără vreun sprijin, tipărirea celui de-al doilea volum.

Deceționat, dar hotărât să scoată la lumină, cu orice preț, ceea ce se va dovedi a fi întâiul dicționar monolingv explicativ al limbii române nepăstrat doar în formă manuscrisă, Costinescu găsește o unică soluție, aceea de a continua procesul de

⁹³ *Ibidem*, p. 172.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 172.

⁹⁵ Vezi pagina de gardă din VRF.

⁹⁶ Gabriel Cocora, *Op. cit.*, 1965, p. 172.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 172.

tipărire prin solicitarea de împrumuturi către autorități. Autorul se împrumută Casei Publice, instituție care, până la plățirea ulterioară a întregii sume datorate, la care se adaugă dobânzile aferente, va deține, din punct de vedere legal, dreptul tuturor exemplarelor lucrării. Din acest punct, dificultățile întâmpinate de către lexicograf sunt din ce în ce mai mari, și, deoarece costurile de tipărire au depășit valoarea creditului solicitat, iar dicționarul nu a fost achiziționat în acord cu așteptările redactorului, Costinescu nu reușește să înapoieze, la timp, suma împrumutată. În scurt timp, lexicograful avea să-și piardă modesta casă din Buzău, scoasă la licitație pentru neplata datoriei.

3. Concluzii

Ion Costinescu rămâne o figură emblematică a lexicografiei românești, reușind, prin eforturi materiale impresionante, să ofere culturii române ceea ce avea să fie definit, două secole mai târziu, primul dicționar explicativ monolingv românesc. Elaborat pe durata a șapte ani și tipărit integral abia treisprezece ani mai târziu, lucrarea nu ar fi ieșit niciodată de sub tipar fără determinarea și osteneala autorului, care, din dorința de a veni în sprijinul românilor cu un vocabular pe care îl considera necesar, a mizat totul, inclusiv întreaga sa agonisire materială. Susținut îndeaproape de duhovnicul și prietenul său Dionisie Romano, aceasta a contribuit, în egală măsură, prin intermediul activităților sale, nu doar la dezvoltarea culturii românești, ci și la evoluția societății și la modernizarea sa.

Referințe bibliografice

- ALDEA, Maria, *Câteva observații asupra discursului lexicografic din secolul al XIX-lea*, în Janá Pleníková și Daniela Sitar-Tăut (editori), *Comunicări prezentate la Colocviul internațional Zilele studiilor romanice (II). Teorii, modele noi și aplicarea lor în lingvistică, literatură, translatoologia și didactica ultimilor 20 de ani (Bratislava, septembrie 2011)*, Bratislava, Univerzita Komenskeho v Bratislave, 2012, pp. 102–110.
- ALDEA, Maria, *Lexicographie et terminologie au XIX^e siècle: Vocabularu romano-francesu [Vocabulaire roumain-français], de Ion Costinescu (1870)*, în Jaka Čibej, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem și Simon Krek (editori), *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress Lexicography in Global Contexts (17-21 July 2018, Ljubljana)*, Ljubljana, Univerze v Ljubljani Filozofske fakultete, 2018a, pp. 789–798.
- ALDEA, Maria, *Discours identitaire au cours de la seconde moitié du XIX^e siècle. Une approche lexicographique*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, an XI, 2018b, nr. 1–2, pp. 122–129.
- BĂDINA, Ovidiu, *Revoluția din 1848 în orașul și județul Buzău*, în „Articole și studii de istorie”, an III, 1961, pp. 169–184.
- COCORA, Gabriel, *Știri despre viața și opera lexicografului Ion Costinescu*, în „Limba română”, an XIV, 1965, nr. 1, pp. 167–173.

- COCORA, Gabriel, *Cum s-a tipărit primul dicționar explicativ în limba română*, în Gabriel Cocora, *Tipar și cărțurari*, București, Editura Litera Internațional, 1977.
- COCORA, Gabriel, *Episcopia Buzăului – o vatră de spiritualitate și de simțire românească*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1986.
- COCORA, Gabriel, *Seminarul Teologic din Buzău la împlinirea a o sută cincizeci de ani*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1988.
- COCORA, Gabriel, *Dionisie Romano – Episcopul Buzăului*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului și Vrancei, 2006.
- DRAGOMIR, Ștefan, *Români transilvăneni în Revoluția de la 1848 în județul Teleorman*, în „Studii și articole de istorie”, an LVII–LVIII, 1988, pp. 74–78.
- IONAȘU, I. (editor), *Material documentar privitor la istoria seminarului din Buzău 1836–1936*, București, Imprimeria Națională, 1937.
- MOROIANU, Nicolae și Constantin COMAN, *Episcopul Chesarie al Buzăului – Ilustru reprezentant al epocii moderne*, în „Analele Buzăului”, an XIII, 2021, pp. 7–34.
- PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Episcopi ai Buzăului în cultura română*, în „Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților”, vol. II, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1983.